

H. Stephanuskerk te Moerdijk

cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning
januari 2011

H. Stephanuskerk te Moerdijk

cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning

In opdracht van Brabantse Waard, Zevenbergen

januari 2011

Teake Bouma, architect, Delft

Evelien van Es, architectuurhistoricus, Rotterdam

Inhoud

	Aanleiding en doel van het onderzoek	6-7
1.	Ontwikkelingsgeschiedenis De parochie H. Stephanus De nieuwe H. Stephanuskerk Feitelijke typering van de H. Stephanuskerk Bijzonderheden	8-13
2.	Ruimtelijk beeld Betekenis van de H. Stephanuskerk voor het dorp Moerdijk Betekenis van het kerkgebouw voor de directe omgeving Architectonische kenmerken	15-21
3.	Cultuurhistorische betekenis De H. Stephanuskerk in nationaal perspectief De H. Stephanuskerk in regionaal perspectief De H. Stephanuskerk in het oeuvre van architect J.J.M. van Halteren	22-27
4.	Conclusie	28-31
5.	Aandachtspunten en aanbevelingen	31
	Bronnen	
	Colofon	

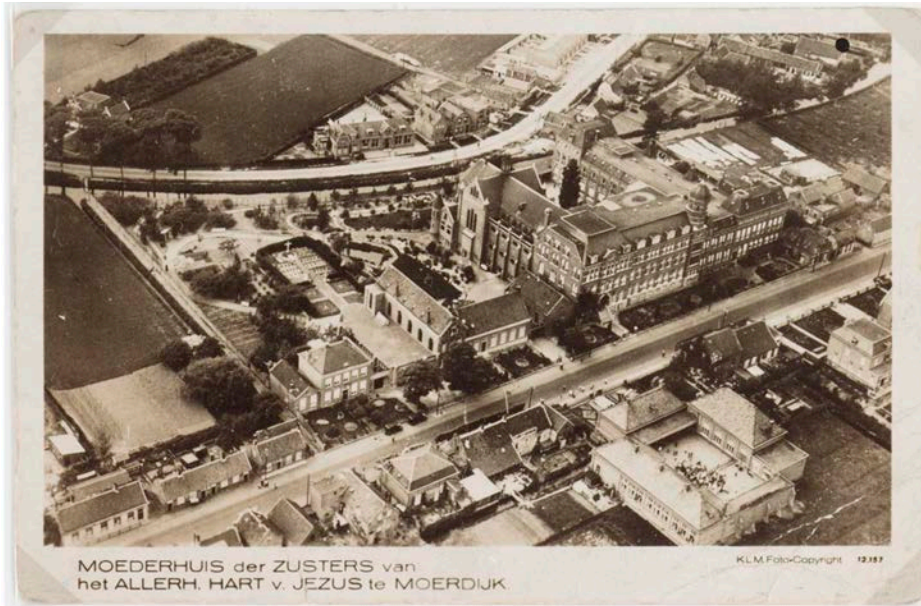

AANLEIDING EN DOEL VAN HET ONDERZOEK

De Immanuëlparochie, de gemeente Moerdijk, de dorpsraad Stichting Hart van Moerdijk en de wooncorporatie Brabantse Waard hebben om tenminste twee belangrijke redenen de sloop van de H. Stephanuskerk in overweging genomen. Het onderhoud van deze grote kerk is voor de kleine geloofsgemeenschap erg kostbaar geworden. Bovendien bestaan er plannen voor de herstructurering van het centrum van Moerdijk. Het kerkgebouw zou plaats kunnen maken voor woningbouw. In geval van sloop, ligt het in de bedoeling om de vrijstaande klokkentoren te behouden.

Het Cuypersgenootschap heeft onlangs de cultuurhistorische waarde van de H. Stephanuskerk onderzocht en meent dat het om een belangwekkende wederopbouwkerk gaat. Het genootschap is voornemens een aanvraag in te dienen om het gebouw van rijkswege te beschermen als monument.

Wooncorporatie Brabantse Waard heeft architect/stedenbouwkundige Teake Bouma en architectuurhistoricus Evelien van Es gevraagd om een contraexpertise op zowel cultuurhistorisch als architectonisch en stedenbouwkundig gebied op te stellen. Het doel van dit onderzoek is inzicht geven in zowel de nationale als de regionale en lokale waarde van de H. Stephanuskerk op cultuurhistorisch, architectonisch en stedenbouwkundig gebied.

Situatie voor de oorlog met klooster en pensionaat

Vooroorlogse H. Stephanuskerk met klooster en pensionaat

H. Stephanuskerk (1928-1930)

Noodkerk met de oude pastorie (1947)

1. ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

De parochie H. Stephanus

De Moerdijkse parochie H. Stephanus, behorende tot het Bisdom 's-Hertogenbosch, werd in 1859 gesticht.¹ De aan H. Stephanus toegewijde parochiekerk was gevestigd in een schuur die in 1861 werd ingezegend. De eenvoudige parochiekerk groeide binnen enkele decennia uit tot een rooms-katholieke congregatie toen begijn Hubertina Merkelbach in 1885 het klooster van de Zusters Allerheiligst Hart van Jezus en het pensioonaat Sacré-Coeur in Moerdijk stichtte. Pas in 1928 werd een nieuwe parochiekerk gebouwd die in 1930 door de bisschop van 's-Hertogenbosch werd ingezegend.

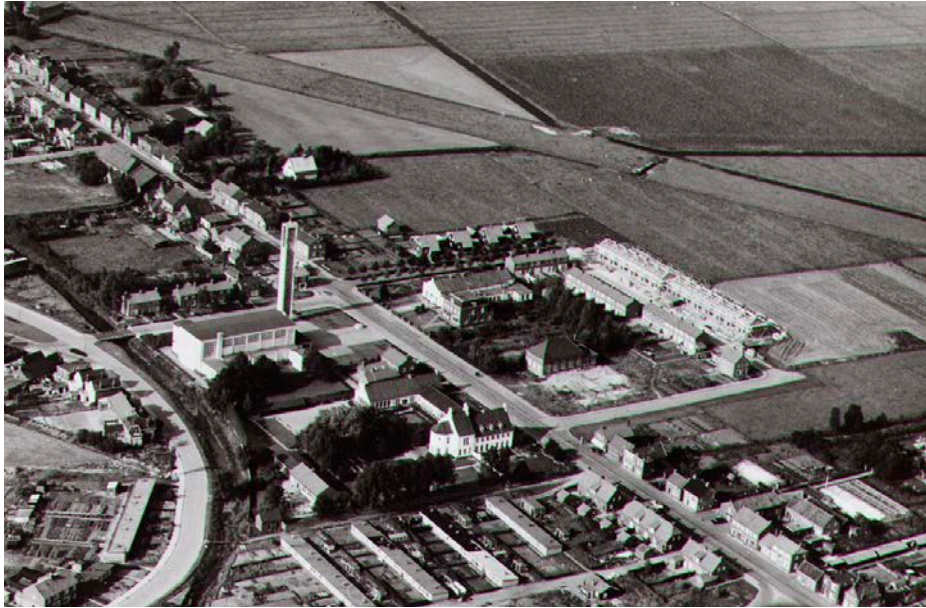
Moerdijk heeft het in de Tweede Wereldoorlog zwaar te verduren gehad. Eerst door het bombardement op 17 september 1944. Vervolgens liep het dorp veel schade op tijdens de bevrijding op 8 en 9 november 1944. De totale schade was niet gering: ruim de helft van Moerdijk was totaal vernield, een flink deel zwaar beschadigd en een klein restant licht beschadigd. Het klooster van de Zusters Allerheiligst Hart van Jezus, het pensioonaat Sacré-Coeur en de H. Stephanuskerk waren verwoest. De pastorie was licht beschadigd.

In eerste instantie werd het gymnastieklokaal van het pensioonaat als noodkerk ingericht, maar die ruimte was al snel te klein. De fundering en een gedeelte van de opgaande muren van de verwoeste H. Stephanuskerk konden nog wel opnieuw worden gebruikt. De kerk werd herbouwd met onderdelen van een uit de dump afkomstige legerbarak. Ir. van de Steldt van het ministerie Waterstaat en Wederopbouw maakte kort na de bevrijding een voorstel voor de wederopbouw van Moerdijk. Daarin situeerde hij de nieuwe H. Stephanuskerk aan de overzijde van de Steenweg. Het parochiebestuur kon weinig enthousiasme opbrengen voor dit plan, aangezien de kosten van het sloopwerk van het pensioonaat en het klooster hoog op zouden lopen.

¹ Tot 1957 maakte de Moerdijkse parochie H. Stephanus deel uit van het Bisdom 's-Hertogenbosch. In 1957 ging de parochie over naar het Bisdom van Breda.

In 1952 kwam het Bisdom 's-Hertogenbosch het parochiebestuur tegemoet door een bedrag uit het Herstelfonds Verwoeste Kerken beschikbaar te stellen. Echter, dit bedrag was voor de armlastige parochie bij lange na niet genoeg voor de bouw van een nieuwe kerk. Nog niet eens hersteld van de oorlogsverwoestingen werd Moerdijk in 1953 getroffen door de watersnoodramp. Door deze ramp kreeg de parochie een onverwachte meevaller. Rector van Helvoort, verbonden aan het bouw bureau van het Bisdom 's-Hertogenbosch, kreeg het gedaan dat het Nationaal Rampenfonds twee ton beschikbaar stelde voor de bouw van de H. Stephanuskerk, op voorwaarde dat van het geld een moderne kerk zou worden gebouwd. Pastoor R. van Kessel schreef hierover in een brief aan de bisschop van Breda "Maar ... zo zegt Rector van Helvoort, dan moet de kerk van Moerdijk ook iets bijzonders worden, ze moet iets spectaculairs, iets representatiefs hebben; we moeten de heer Drees de kerk van Moerdijk kunnen tonen en zeggen dat (dat heel bijzondere) is nu met 't geld dat U ter beschikking hebt gesteld, gedaan. U moet ... 'n moderne kerk bouwen, zoals ze die in Zuid-Duitsland en Zwitserland bouwen, en zoals die ook gebouwd zal worden in Overloon en Vinkel.² Pastoor van Kessel ondernam een studiereis naar Zuid-Duitsland en Zwitserland om te zien wat het bijzondere was dat Rector van Helvoort voor ogen had.

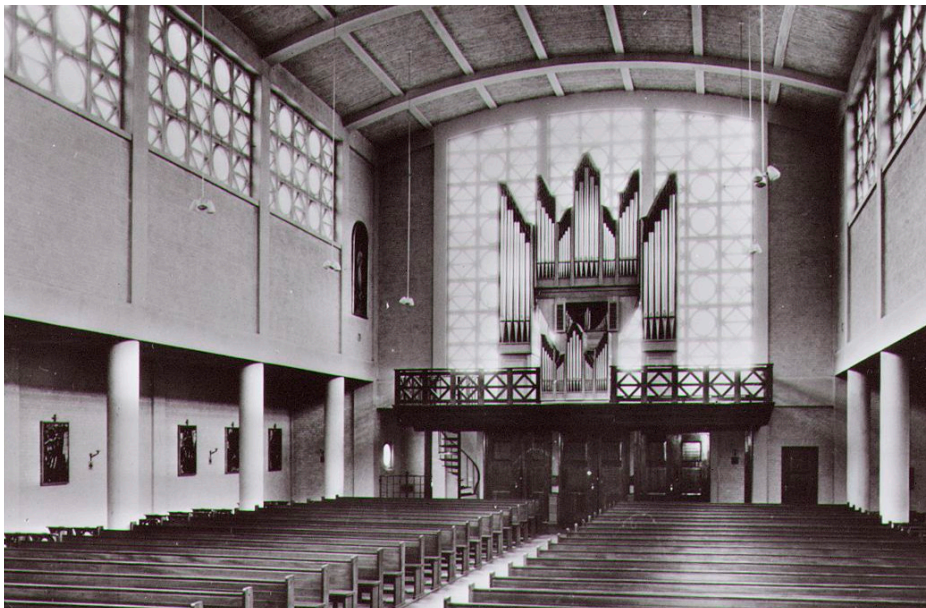
² Brief van pastoor R. van Kessel aan Mgr. W. Mutsaerts, bisschop van 's-Hertogenbosch, 14 september 1954, Archief van het Bisdom van Breda 7.3.4, inv.nr. 346

H. Stephanuskerk in zijn omgeving

Asymmetrische opzet van de H. Stephanuskerk

Interieur van de H. Stephanuskerk

De nieuwe H. Stephanuskerk

De restanten van het klooster en het pensionaat werden gesloopt. Het verwijderen van de oude fundamenten was te kostbaar, deze werden opnieuw gebruikt. Ter plaatse van het gesloopte kloostercomplex is in 1948 een klooster met kloosterschool naar ontwerp van architect B.J. Koldewey sr. gebouwd. Omstreeks 1952 werd naast het nieuwe klooster een wijkgebouw van het Wit-Gele Kruis gebouwd. De nieuwe H. Stephanuskerk werd geprojecteerd op het braakliggende terrein ten noorden van het nieuwe klooster en het wijkgebouw, dat wil zeggen, tegenover de voormalige H. Stephanuskerk.

Voor het ontwerp van de nieuwe H. Stephanuskerk werd de Bossche architect J.J.M. van Halteren gevraagd. Van Halteren was gespecialiseerd in het ontwerpen van rooms-katholieke kerken en instituten. De Bredase aannemer W. Winters bouwde de H. Stephanuskerk en bracht daarvoor 435.000 gulden in rekening. Het Nationaal Rampenfonds nam bijna de helft van dit bedrag voor zijn rekening. In april 1957 werd de eerste steen van de H. Stephanuskerk gelegd. In december 1957 kon de kerk in gebruik worden genomen.

Voor een kleine dorpsgemeenschap als Moerdijk is de Stephanuskerk bijzonder ruim van opzet. De kerk biedt namelijk plaats aan vijfhonderd kerkgangers. De verwachtingen voor Moerdijk waren destijds hooggespannen. Door de aanleg van de Deltawerken ontstond de mogelijkheid om het buitendijks gebied van het Hollandsch Diep te benutten voor industrie. Industriële ontwikkeling van de zuidelijke oever van het Hollandsch Diep zou grootschalige werkgelegenheid opleveren. De verwachting was dat de nabijgelegen kernen zoals Zevenbergen, Klundert, Moerdijk, Hoge en Lage Zwaluwe fors zouden groeien. De grootte van de H. Stephanuskerk kwam goed van pas toen Moerdijk eind jaren vijftig uitgroeide tot een bedevaartsoord. Moerdijk kende sinds 1951 een plaatsgebonden verering voor O.L. Vrouw van de Wonderdadige Medaille. Het belang van de devotie nam toe door de aan haar toegeschreven bescherming tijdens de watersnoodramp van 1953, toen Moerdijk relatief goed gespaard is gebleven. Na de ramp maakte het Mariabeeld een danktocht door het dorp.

In 1957 werd Moerdijk een filiaalcultusplaats van het Portugese Fatima alwaar in 1917 een Mariaverschijning had plaatsgevonden. De bisschop van Leiria liet een beeld van O.L. Vrouw van Fatima vervaardigen en zond het naar Nederland voor een missionaire rondreis door het Bisdom Breda. De bedoeling van de rondreis was de promotie van het rooms-katholieke geloof, dat na de Tweede Wereldoorlog ontregeld zou zijn geraakt. In juli 1957 werd het beeld in een grote processie van Zevenbergen naar Moerdijk gedragen en maakte de bisschop van Breda bekend dat het beeld een definitieve rustplaats zou krijgen in de nieuwe parochiekerk van Moerdijk. Dit idee was afkomstig van pastoor van Kessel. Het bezit van een midden in de aandacht staand Mariabeeld kon de parochie op dat moment uitstekend gebruiken. Aangezien de nieuwe parochiekerk nog niet was voltooid, vond het beeld een tijdelijk onderkomen in Dongen. Op 22 december 1957 kwam het beeld van O.L. Vrouw van Fatima definitief naar de H. Stephanuskerk. Daartoe werd de doopkapel – nog voordat de kerk in gebruik was genomen – gewijzigd in een Mariakapel.

De belangstelling voor de Fatimadagen in Moerdijk groeide snel. In 1958 werd de eerste bedevaart naar Moerdijk georganiseerd. De Fatimadagen trokken ieder jaar volle bussen met pelgrims. Het hoogtepunt van de Fatimadagen was de lichtprocessie waarbij honderden pelgrims met brandende kaarsjes rondom de H. Stephanuskerk liepen. Door de terugloop van het aantal kerkgangers is de Mariakapel in 2005 veranderd in een dagkapel voor de eucharistievieringen. Het Fatimabeeld is toen verplaatst naar het priesterkoor van de kerk.

Marcussenorgel in de H. Stephanuskerk

Feitelijke typering van de H. Stephanuskerk

Het kerkgebouw heeft een basilicale opzet bestaande uit een breed en hoog middenschip met smalle en lage zijbeuken, een voorportaal, een doopkapel, transeptarmen waarin zich de onderkelderde sacristie en de Mariakapel bevinden en een ondiepe absis. De doopkapel heeft een vierkant grondplan en is door middel van een corridor verbonden met het kerkgebouw. Ten noorden van kerkgebouw staat een vrijstaande klokkentoren met vierkant grondplan.

Het middenschip en de even hoge noordelijke transeptarm (Mariakapel) hebben een tongewelf, de zijbeuken en de sacristie platte daken. De doopkapel heeft een tentdak. De vrijstaande klokkentoren heeft een gewelfde kap.

Het gevelbeeld wordt bepaald door een betonnen stramien (plint, kolommen en fries) en gevelvlakken met betonelementen of metselwerk in wild verband. Hierdoor is een afwisseling van gesloten en open gevelvlakken ontstaan. Het metselwerk bestaat tegenwoordig uit lichtrode bakstenen, maar was bij de oplevering in 1957 wit gekeimd. De daklijsten van de voor- en achtergevel zijn gewelfd. Midden op de daklijst van de voorgevel staat een sierbol met kruis. In de gevel van de absis bevindt zich een gemetseld kruis.

De grote vensters in de voorgevel, de lichtbeuk, het transept en de doopkapel bestaan uit decoratieve betonelementen met glas. De betonelementen hebben de vorm van een cirkel in een vierkant of van een ruit in een vierkant. Het uitgebouwde, lage voorportaal heeft een betonnen luifel op betonnen kolommen en drie dubbele houten deuren. De klokkentoren bestaat uit vier betonnen pijlers opgevuld met betonelementen en betonnen tegels, waardoor een afwisseling tussen open en dichte vlakken is ontstaan. Ter hoogte van de klokkenstoel is de toren transparant.

De ruimtelijke indeling van de H. Stephanuskerk bestaat uit een middenschip met zijbeuken en onafhankelijk van elkaar geplaatste liturgische onderdelen (priesterkoor met altaar, Mariakapel en doopkapel). Ook in de wanden van het interieur zijn de betonnen structuur en het wit gekeimde metselwerk zichtbaar gelaten. Kolommen scheiden het

middenschip en de zijbeuken. Het altaar staat op een podium onder een baldakijn. De baldakijn bestaat uit vier kolommen en een gewelfde overhuiving. De vorm van de overhuiving komt overeen met de vorm van de daklijst in de voorgevel. Achter het altaar is een aandachtswand met de gekruisigde Christus. Boven de entree bevindt zich het oksaal met kerkorgel.

Bijzonderheden

De H. Stephanuskerk is in het bezit van een bijzonder orgel en vijftien kruiswegstaties van de Limburgse kunstenaar Charles Eijck (1897-1983). De kruiswegstaties hangen in de zijbeuken van de kerk. Het grote driemanualige orgel bevindt zich op het oksaal boven de entree. Na de watersnoodramp stelde Denemarken geld beschikbaar voor de herbouw van orgels in het door de ramp getroffen gebied, op voorwaarde dat Deense orgelmakers van het Nationaal Rampenfonds opdrachten zouden krijgen. Het fonds besloot dat de H. Stephanuskerk een Marcussenorgel van de befaamde Deense orgelmaker Marcussen & Søn zou krijgen. Het orgel werd in 1962 geleverd. Saillant detail is dat Van Halteren zijn ontwerp niet van een oksaal had voorzien. Bovendien wilde pastoor van Kessel het orgel in het transept plaatsen. Dat paste goed in gedachte van de liturgische vernieuwing. De orgelcommissie van het Nationaal Rampenfonds bepaalde echter dat het Marcussenorgel op een oksaal boven de hoofdentree zou worden geplaatst. De pastoor weigerde opdracht te geven voor de bouw van een oksaal. Uiteindelijk kwamen de pastoor en de commissie tot een compromis; het fonds betaalde ook de bouw van het oksaal.

Hoge toren is in de wijde omtrek zichtbaar. Een baken in de omgeving.

De kerktoren staat letterlijk in het midden (hart) van Moerdijk

Knooppunt waar verschillende lijnen bijeenkomen.

2. RUIMTELIJK BEELD

Betekenis van de H. Stephanuskerk voor het dorp Moerdijk

De H. Stephanuskerk is qua hoogte en volume het grootste gebouw in Moerdijk. De klokkentoren vormt een belangrijk element in het dorpsilhouet van Moerdijk en is in de wijde omgeving zichtbaar. De klokkentoren is een landmark.

Het kerkcomplex staat precies in het midden van Moerdijk. Het complex vormt het hart van het dorp en is daarmee ook een zeer belangrijke plek in het dorp.

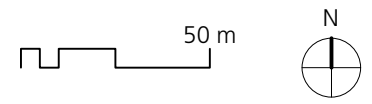
Het kerkcomplex markeert een stedenbouwkundig knooppunt; hier komen meerdere structuren bijeen: de Steenweg, de Poldervliet en de Grintweg.

Kerktoeren van de H. Stephanuskerk bepaalt het silhouet van Moerdijk

1. Achterzijde van de H. Stephanuskerk staat in de zichtas van de Grintweg
2. Kerkfront (toegang) naar de S teenweg georiënteerd.
3. Kerkcomplex ligt terug ten opzichte van de rooilijn van de S teenweg. (setback)
4. Bomen als poort naar de entree van de kerk. De gespiegelde bomen benadrukken de symmetrieas van de H. Stephanuskerk.
5. De H. Stephanuskerk staat als een solitair gebouw in zijn omgeving

Betekenis van het kerkgebouw voor de directe omgeving

De H. Stephanuskerk heeft een noordoost-zuidwestelijke oriëntatie. Het front met het kerkportaal richt zich op het noordoosten, het koor met de absis op het zuidwesten. Daarmee wijkt de kerk af van de gebruikelijke oriëntatie. De voorganger uit 1928-1930, die aan de overzijde van de Steenweg stond, had wel een traditionele oriëntatie. De stedenbouwkundige setting is belangrijker geacht dan de oriëntatie. De Steenweg is immers van oudsher de belangrijkste verkeersader van Moerdijk.

De kerk is gebouwd in de verkavelingsrichting van de bebouwing aan de Steenweg. Zodoende staat het front haaks op de Steenweg. De kerk staat uit het midden en op de noordzijde van de kavel. Hierdoor staat de achterzijde van het kerkgebouw in de zichtas van de Grintweg.

De kerk is ver uit de rooilijn gepositioneerd om de bijzonderheid van het gebouw te benadrukken. Hierdoor heeft het kerkgebouw een groot voorplein gekregen.

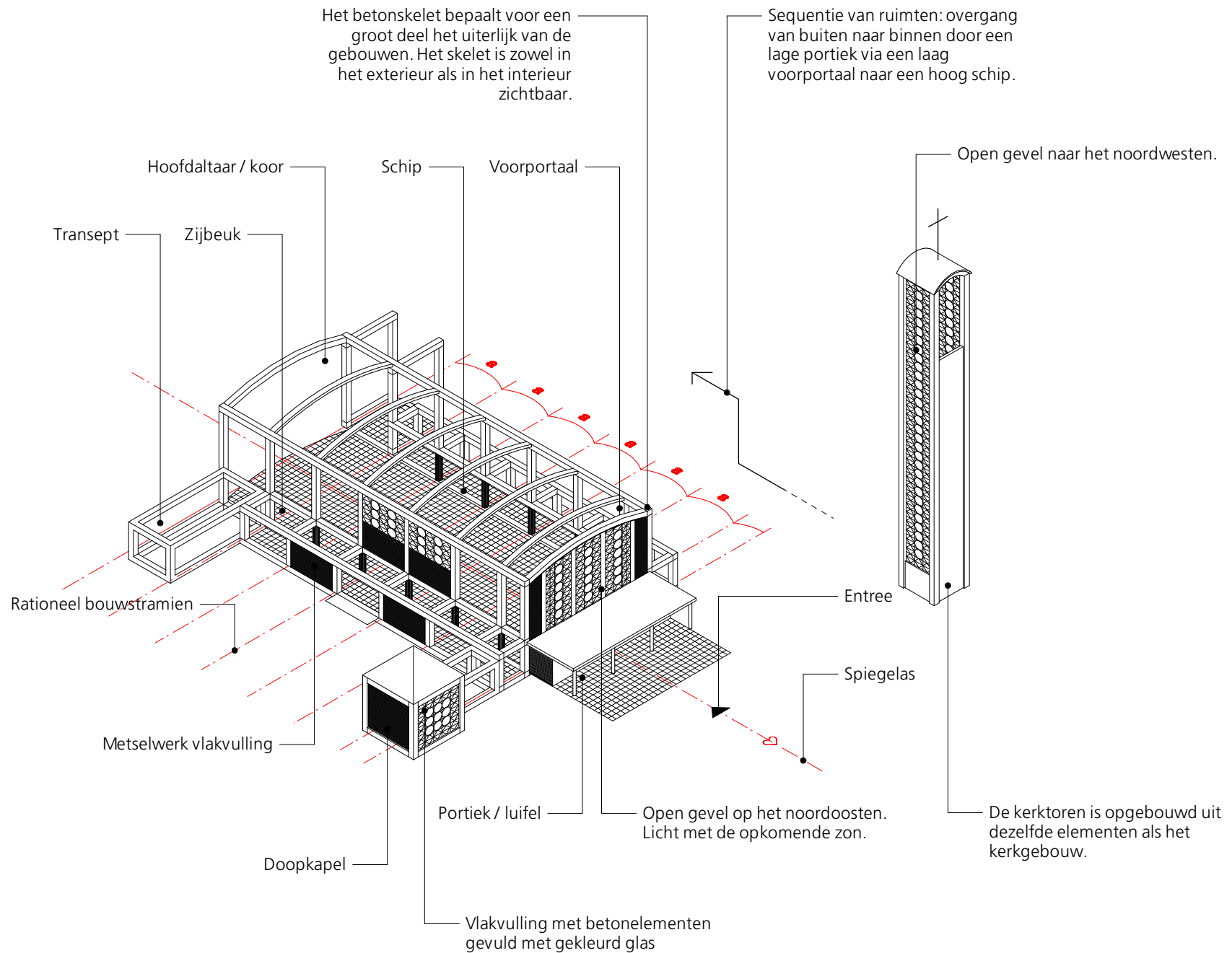
De inrichting van de buitenruimte is zeer sober. Bomen aan de Steenweg vormen een poort naar de kerk. Aan de achterzijde van de kavel volgt een rij bomen de Poldervliet. Een aantal bomen staan solitair op de kavel in het gras. De paden en het plein zijn gemaakt van betontegels.

De H. Stephanuskerk vanaf de Steenweg

De achterzijde van de H. Stephanuskerk vanaf de Grintweg

Architectonische kenmerken

De H. Stephanuskerk heeft een heldere, zeer rationele opzet. Zo is het bouwstramien terug te voeren op de maat van een betonnen gevelement.

De hoofdopzet van het kerkgebouw is symmetrisch (in de lengterichting). De symmetrie wordt echter doorbroken door de complementaire positie van de klokkentoren en de doopkapel en de ten opzichte van elkaar verschillende transeptarmen.

Zowel het middenschip van de kerk als de klokkentoren hebben een tongewelf als dak. Dit versterkt de onderlinge verwantschap.

De sobere opbouw van de kerk en het sobere gebruik van materialen is zeer eenduidig uitgevoerd. De kerk, de doopkapel en de klokkentoren zijn uit dezelfde elementen opgebouwd: een betonskelet met vlakvulling. De vlakvulling bestaat uit metselwerk of betonelementen met of zonder glas. Er zijn qua vorm twee soorten betonelementen gemengd toegepast: elementen met een ruit in een vierkant en elementen met een cirkel in een vierkant.

De gevelopbouw bestaat uit afwisselend open en dichte vlakken binnen een betonskelet.

De open zijde van de kerk is gericht naar de Steenweg. De open zijde van de klokkentoren is gedraaid ten opzichte van de kerk, waardoor de toren in de langsrichting van de Steenweg een transparante kwaliteit heeft.

Zijaanzicht van de H. Stephanuskerk

Metselwerk in 'wild verband'

Materialen bij de entree van de kerk

Open betonelementen in de toren

Betonelementen gevuld met gekleurd glas

Parochiekerk Overloon

Parochiekerk Vinkel

Notre Dame du Raincy (geveldetail), A. Perret (1923)

Stadshuis van Le Havre, A. Perret (1954)

3. CULTUURHISTORISCHE BETEKENIS

De H. Stephanuskerk in nationaal perspectief³

Kerkelijke architectuur maakte in de jaren 1950-1965 een opmerkelijke bloei door. Deze bloei was grotendeels te danken aan de verzuiling. Het was een laatste poging om het geloof een eigentijds aantrekkingskracht te geven en greep te houden op de voortgaande maatschappelijke veranderingen. Het kerkgebouw was het bouwtype waarin formele experimenten mogelijk bleken.

De Liturgische Beweging, die zich in het begin van de twintigste eeuw ontwikkelde, vormde de kiem voor deze experimenteerdrijf.

De Liturgische Beweging was een beweging die vernieuwing van de liturgie nastreefde. De vernieuwing was onder andere gericht op grotere betrokkenheid en actieve deelname van de gelovigen aan de liturgie. De beweging vond in de jaren vijftig van de twintigste eeuw veel weerklank en legde de basis voor het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965).

Na het Tweede Vaticaans Concilie droeg de priester de mis op in de eigen landstaal – in plaats van het Latijn – en met zijn gezicht naar de kerkgangers.

De vernieuwingsbeweging had effect op de vormgeving van het kerkgebouw. Het leidde tot de ontwikkeling van centraalbouw en architecten zochten aansluiting bij de moderne bouwstijlen zoals het expressionisme. In de jaren dertig kwam vanuit de traditionalistische hoek verzet tegen de expressionistische kerkenbouw. Traditionalistische architecten grepen terug op de traditie en bouwden kerken als vroeg-christelijke basilica's. Ze keerden terug naar de bron: de eerste officiële bouwkunst van het christendom. Deze bouwstijl kenmerkt zich door sobere eenvoud, massieve bouwvolumes met gesloten gevels, gebruik van traditionele bouwmaterialen. Na de oorlog werd inspiratie gevonden in zowel de oude bouwtradities als in internationale

3 Binnen het nationale perspectief wordt het onderscheid tussen protestantse en rooms-katholieke kerkgebouwen aangehouden. De H. Stephanuskerk wordt alleen vergeleken met contemporaine rooms-katholieke kerkgebouwen.

moderniseringsbewegingen. Internationale voorbeelden waren de kapel Ronchamps (1950-1954) van Le Corbusier en het classicisme in beton van Auguste Perret.

Door de experimenten met liturgische opstellingen manifesteerde de vernieuwing zich het duidelijkst in de ruimtelijke indeling van de kerk. Het altaar werd uit de absis gehaald en in het koor geplaatst. De aandachtswand achter lezenaar en doopvont werden een belangrijk onderdeel van de kerkruimte. De zitplaatsen werden rond het altaar geplaatst.

De eerste architectonische innovaties deden zich voor in protestantse kringen.⁴ Toch waren het rooms-katholieke architecten die voor een revolutie zorgden door voor het eerst zichtbaar gebruik te maken van gewapend beton, een bouw materiaal dat in rooms-katholieke kringen lange tijd als kerk-onwaardig materiaal werd beschouwd. In 1953 ontwierp architect F.P.J. Peutz de H. Annakerk in Heerlen; G.H.M. Holt en K.P. Tholens ontwierpen de H. Jozefkerk in Amsterdam; en J.H.A. Huymans de inmiddels gesloopte H. Josephkerk in Vaals. Deze kerken vallen op door hun zichtbare betonnen constructie. De H. Annakerk is opgetrokken in een traditionele vorm, de H. Jozefkerk in Amsterdam en de Josephkerk in Vaals zijn onmiskenbaar eigentijds.

In zijn brief aan de bisschop van 's-Hertogenbosch noemt pastoor van Kessel de door rector van Helvoort aangedragen voorbeelden van moderne kerken in Zuid-Duitsland en Zwitserland, en de kerken in Vinkel en Overloon. Van Helvoort noemde de Heerlense en Amsterdamse voorbeelden overigens niet.

Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans in Vinkel is van architect J.A. de Reus en dateert uit 1954-1955. De H.H. Theobaldus in Antonius in Overloon, naar ontwerp van architect J. Strik, werd in 1955-1956 gebouwd. Beide kerken zijn vroege voorbeelden van rooms-katholieke kerken waar gewapend beton een voorname rol toebedeeld heeft

4 Voorbeelden van moderne protestantse kerken zijn de NH Adventkerk in Den Haag van K.L. Sijmons (1953-1955); de Opstandingskerk in Amsterdam van M.F. Duintjer (1956); en de Opstandingskerk in Schiedam door Van den Broek en Bakema (1957).

H. Josephkerk Heerlen kerktoeren

H. Josephkerk Heerlen exterieur

H. Josephkerk Heerlen interieur

gekregen, zoals de betonnen raamelementen en de klokkentorens. De kerk in Vinkel is een combinatie van Delftse School en modern. De kerk in Overloon is ondanks het gebruik van baksteen onmiskenbaar modern. Het ontwerp voor de H. Stephanuskerk in Moerdijk komt qua stedenbouwkundige opzet, bouwstijl en vormtaal sterk overeen met de gelijktijdig gebouwde H. Josephkerk in Heerlen (1956-1957) naar ontwerp van J.J.J. Fanchamps.

De H. Stephanuskerk in regionaal perspectief⁵

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, bij de bevrijding in 1944, raakten veel kerken in het Bisdom Breda verwoest of ernstig beschadigd. Na de oorlog werden in het bisdom ruim vijftig nieuwe kerken gebouwd, waarvan dertig kerken in de periode 1944-1962. Voortbordurend op het traditionalisme van de jaren dertig werden veel van deze nieuwe kerken gebouwd als basilica's uit de vroeg-christelijke periode. Door de eenvoudige hoofdvorm, traditionele bouwmaterialen en spaarzame detaillering zijn deze kerken sober en robuust. Sommige van deze kerken hebben byzantijnse, romaanse, gotische of barokke accenten. Geliefd is het oorspronkelijk vroeg-christelijke motief van de vrijstaande klokkentoren.

Vanaf 1963 werden in steeds meer rooms-katholieke kerken in de functionalistische stijl gebouwd. Deze stijl kenmerkt zich als een ruimtelijke architectuur met een asymmetrische plaatsing van vrijstaande gebouwen die door de ijle en transparante vormen een gevoel van onbegrensdeheid geven.

De H. Stephanuskerk in Moerdijk heeft de vormtaal van de vroeg-christelijke bouwkunst met barokke én moderne accenten in zowel traditionele als moderne materialen. Modern zijn het zichtbaar gelaten betonskelet, de decoratieve betonelementen en de vrijstaande betonnen klokkentoren. In het Bisdom Breda is de H. Stephanuskerk het vroegste voorbeeld van een rooms-katholieke kerk die is uitgevoerd in

moderne materialen en voorzien van moderne accenten. De naoorlogse vernieuwing van de liturgie is zichtbaar in de indeling van het interieur; zo bevindt het altaar zich in het priesterkoor en is de absis benut als aandachtswand.

⁵ Vanuit regionaal perspectief wordt de H. Stephanuskerk vergeleken met kerken in West-Brabant. Deze kerken behoren tot het Bisdom Breda.

Huize Vincentius Udenhout (1925-1929)

Sint Antonius Abt in Volkel (1936-1938)

Sint Dominicus in Tiel (1939-1940)

H. Servatius in Schijndel (1951-1952)

De H. Stephanuskerk in het oeuvre van architect J.J.M. van Halteren

Architect J.J.M. van Halteren (1893-1973) is in Amsterdam geboren als zoon van een aannemer. Van Halteren heeft tijdens zijn studie gewerkt bij J.P. Bekkers, Jos Cuypers en Jan Stuyt, en H.M. Valk. Allen kerkenbouwers met traditionele architectuuropvattingen.

Net als zijn leermeesters ontwierp Van Halteren voornamelijk katholieke instituten en kerken. In Udenhout bouwde Van Halteren Huize Vincentius met watertoren (1925-1929) en Villa Wilgenwind i(1928) in een overgangsarchitectuur met invloeden van het expressionisme (Amsterdamse School). De Sint-Antonius Abt in Volkel (1936-1938) is een kerkontwerp met traditionalistische en neogotische invloeden. De Sint Dominicus in Tiel (1939-1940) en de H. Servatius in Schijndel (1951-1952) zijn goede voorbeelden van de Delftse School.

In het oeuvre van J. van Halteren neemt de H. Stephanuskerk een bijzondere plaats in. Van Halteren maakte het ontwerp enkele jaren voor zijn pensioengerechtigde leeftijd, het moet een van zijn laatste ontwerpen zijn geweest. In het oeuvre is het ontwerp a-typisch. Bijzonder is de wijze waarop Van Halteren het functionalisme tracht te introduceren. Toch wist hij zich de nieuwe vormtaal niet geheel eigen te maken. Door de moderne stedenbouwkundige setting, de klassieke basilicale opzet, de barokke en moderne accenten en de toepassing van het moderne materiaal gewapend beton is de H. Stephanuskerk een toonbeeld van modern eclecticisme.

J.J.M. van Halteren

4. CONCLUSIE

Cultuurhistorische waarde

Voor de nederzettingsgeschiedenis van Moerdijk vormt de H. Stephanuskerk een bijzonder waardevol gebouw. De kerk maakt deel uit van een rooms-katholiek parochiecomplex en vormt een herkenbare uitdrukking van de katholieke gemeenschap in Moerdijk. Het huidige parochiecomplex is na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog moeizaam uit zijn as herrezen en sterk verbonden met de watersnoodramp van 1953. De kerk kon worden gebouwd door een schenking uit het Nationaal Rampenfonds.

De bijzonder ruime opzet van de kerk valt te verklaren uit de hooggespannen verwachting die men destijds had van de industrialisering van het buitendijks gebied langs het Hollandsch Diep. Alle nabijgelegen kernen zouden met grote bevolkingsaanwas te maken krijgen.

De H. Stephanuskerk is het belangrijkste gebouw in Moerdijk. Door de grootte van de kerk en de hoogte van de klokkentoren is het een monumentale manifestatie van getuigenis en devotie, die extra betekenis kreeg toen de kerk werd aangewezen als filiaalcultusplaats van het Portugese Fatima.

Architectuurhistorische waarde

De H. Stephanuskerk is een sprekend voorbeeld van de experimenteerdrift in de naoorlogse kerkenbouw. Dat uit zich in de gemengde toepassing van vormtaal en bouwmaterialen. De kerk is voor zijn tijd modern in zijn rationele opzet en materialisatie, maar traditioneel als het gaat om de stedenbouwkundige setting waarbij de toren als baken fungeert en het representatieve gebouw als monumentale manifestatie van het geloof. Ook de architectonische opzet is traditioneel: ruimtelijk in het interieur, volumineus in de samengestelde bouwmassa en lineair in de as van de entree tot het altaar. De liturgische onderdelen manifesteren zich onafhankelijk in het kerkgebouw; de liturgische vernieuwing is daarmee slechts mondjesmaat doorgevoerd.

Van groot architectonisch belang zijn het betonskelet die de contour van

het gebouw bepalen en de decoratieve betonelementen. Karakteristiek is de asymmetrische plaatsing van doopkapel en klokkentoren ten opzichte van het kerkgebouw.

In de Nederlandse architectuurgeschiedenis moet de H. Stephanuskerk een aantal modern aandoende rooms-katholieke kerken uit de wederopbouwperiode voor laten gaan: de H. Annakerk in Heerlen (1953), de H. Jozefkerk in Amsterdam (1953), Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans in Vinkel (1954-1955) en de H.H. Theobaldus in Antonius in Overloon (1955-1956).

De H. Josephkerk in Heerlen (1956-1957), die gelijktijdig met de H. Stephanuskerk is gebouwd, is door zijn bijzondere detaillering in architectonisch opzicht wellicht interessanter. De H. Stephanuskerk doet in stedenbouwkundig opzicht echter niet onder voor de Heerlense kerk. Alle bovengenoemde kerken, met uitzondering van de kerk in Vinkel, zijn rijksmonumenten. De H. Stephanuskerk overtuigt door zijn modern eclecticisme niet genoeg als rijksmonument, maar mag beslist tot de tweede echelon van waardevolle wederopbouwkerken in Nederland worden gerekend. Eens te meer omdat de architectuurhistorische betekenis ervan voor het Bisdom Breda groot is. In het Bisdom Breda is de H. Stephanuskerk het vroegste voorbeeld van een rooms-katholieke kerk uitgevoerd in moderne materialen en voorzien van moderne accenten. In het oeuvre van J.M.M. van Halteren neemt de H. Stephanuskerk een bijzondere plaats in. Het is een laat werk waarin Van Halteren het experiment met het moderne niet schuwde, maar evenmin afstand deed van traditionele principes binnen de kerkenbouw.

Stedenbouwkundige waarde

In stedenbouwkundig opzicht is de H. Stephanuskerk voor het dorps hart van Moerdijk van bijzonder grote waarde. Door zijn subtiele situering midden in het dorp en als markering van een knooppunt van structuren, vormt het gebouw een essentieel onderdeel van het dorps hart. Door de setback achter de rooilijn en het grote voorplein wordt de betekenis van het kerkgebouw als het belangrijkste gebouw in Moerdijk benadrukt. Het kerkgebouw is beeldbepalend door zijn nadrukkelijke contour en

markant silhouet. Samen met het wijkgebouw van het Wit-Gele Kruis en het klooster met de kloosterschool vormt de H. Stephanuskerk een functioneel-ruimtelijk ensemble.

5. AANDACHTSPUNTEN EN AANBEVELINGEN

Vanwege de cultuurhistorische en ruimtelijke betekenis van de H. Stephanuskerk voor de regio en het hart van Moerdijk, dient het tot aanbeveling om herbestemming van het kerkgebouw in overweging te nemen.

De rationele stedenbouwkundige en architectonische opzet biedt goede mogelijkheden om het kerkgebouw aan te passen voor een nieuwe functie. De structuur van het gebouw is dusdanig opgezet, dat zonder grote structurele en kostbare ingrepen het gebouw een nieuwe functie kan vervullen. Het gebouw bestaat uit een betonskelet met vlakvullingen. Het betonskelet is opgezet binnen een helder maatstramien van zes meter. Dit is in de huidige bouwpraktijk nog steeds een gangbare maat. Het skelet is ingevuld met uitwisselbare vlakvullingen van metselwerk en decoratieve betonelementen. Deze vlakvullingen kunnen verbeterd of gewijzigd worden om de lichttoetreding en de klimatologische condities binnen het gebouw te verbeteren.

Bij herbestemming zijn twee aandachtspunten van belang. De ruimte rondom de kerk zou zoveel mogelijk open gelaten moeten worden, aangezien de open ruimte een belangrijke functie als dorps hart van Moerdijk heeft. De klokkentoren zou beter tot zijn recht komen als de zendapparatuur op een andere manier zou worden beschermd.

BRONNEN

Archieven

Archief van het Bisdom van Breda, Stadsarchief Breda

Beeldcollectie van het Regionaal Archief West-Brabant, Oudenbosch

Parochie-archief van de H. Stephanus Moerdijk, H. Stephanus te Moerdijk⁶

Internet

Databank Bedevaarten van het Meertens Instituut <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/>

Databank Wederbouw van RCE

<http://www.wederopbouwdatabank.nl/>

Literatuur

Bouw (jaargangen 1956 t/m 1961)

Katholiek Bouwblad (jaargangen 1956 t/m 1961)

Kuipers, M., *Toonbeelden an de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002

Nijnatten, T. van, *Kerken in het Bisdom Breda*, Amsterdam 2004

⁶ Tijdens het onderzoek (januari 2011) ontbraken in dit archief bestek en bouwtekeningen.

Colofon

H. Stephanuskerk te Moerdijk

cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning

In opdracht van Brabantse Waard, Zevenbergen
januari 2011

Teake Bouma, architect, Teake Bouma architectuur/stedenbouw, Delft
Evelien van Es, architectuurhistoricus, Rotterdam

Inhoudelijke begeleiding:
Leon van Meijel, architectuurhistoricus, Van Meijel adviseurs, Nijmegen

Begeleiding Brabantse Waard:
Ir. K. Bulthuis, projectmanager

Contact:

Teake Bouma architectuur/stedenbouw
Oosteinde 146
2611 SR Delft
0641778838
info@teakebouma.nl

Evelien van Es
Sint-Jacobstraat 36
3011 DE Rotterdam
010 477 79 47
e.van.es@xs4all.nl